

MARIA AURÈLIA ÇAPMANY DES DE BETÚLIA

ISABEL GRAÑA

*A Jose Luis Graña,
recol·lector de taps*

La petjada que Maria Aurèlia Capmany va deixar a la nostra ciutat i el rendiment que l'escriptora va saber treure de la seva estada a Badalona amb la novel·la *Betúlia* (1956), constitueixen avui un dels referents culturals més singulars dels badalonins. I en tant que referent és un signe d'identitat que ens ajuda a conformar el nostre present a partir de la construcció d'una imatge col·lectiva de ciutat que, en aquest cas, esdevé també una notable aportació al conjunt del patrimoni literari català. Els signes d'identitat d'un poble formen part de la seva vida comunitària i es transmeten generacionalment. Res més que això és el que ha pretès l'exposició inaugural de l'Espai Betúlia: *Maria Aurèlia Capmany des de Betúlia, 1956-2006*. L'exposició commemora el cinquantè aniversari de l'edició de la novel·la, alhora que explica a les noves generacions de badalonins i badalonines perquè hem cregut necessari recuperar el títol de la novel·la per designar un nou centre cultural, un espai dedicat precisament a la paraula i les lletres. Val a dir que l'exposició pren el títol d'un article que Capmany va escriure en aquesta mateixa revista del Museu de Badalona, «Badalona des de *Betúlia*»,¹ en què ens donava part de les claus per accedir al significat de la seva novel·la.

Maria Aurèlia Capmany va iniciar la seva tasca pedagògica a Badalona en plena època de postguerra pura i dura. I en el seu viatge físic, que aleshores representava més d'una hora de tramvia agafant el número 70 per arribar-se fins al Colegio Municipal de Enseñanza Media Albéniz, alhora que gaudia impartint classes de filosofia, grec i alemany, iniciava també el seu personalíssim periple literari a la recerca d'una veu narrativa pròpia. I tot això ho feia, a més, sense gaires models sòlids que la precedissin i en una llengua perseguida i humiliada, la mateixa llengua en què ella impartia les classes amb la total ignorància de les autoritats.

Això s'esdevenia l'any 1944, en una Badalona petita i pobra, que no era altra cosa que el resultat d'un procés d'industrialització salvatge. Una industrialització despietada que gairebé aconseguí d'anul·lar-la com a ciutat habitable, i de la qual la memòria de tots aquells que passen la quarantena conserva records de paisatges grisos, de platges plenes de taps de plàstic. Taps dels quatre colors bàsics i de dues mides, taps que des del present som capaços de relacionar amb el lleixiu i altres productes químics, amb el litre i el mig litre, però que de menuts encenien la nostra imaginació i que ens entretení-

em a amuntegar segons mides i colors en grans muntanyes d'il·lusió... És el record de la ciutat hereva de la Badalona que il·lustren les novel·les de Julià de Jòdar, però també de la *Betúlia* de Capmany, perquè és, en definitiva, el material que l'autora utilitzà per a la recreació de la seva ficció basant-se en el paisatge de la mateixa Badalona a la qual vingué a treballar fins al 1956, el mateix any de la primera edició de la seva novel·la, i també l'any en què s'inicia als ulls del lector el periple iniciàtic de Gabriel Caballero, protagonista i narrador de la trilogia de Julià de Jòdar, *L'atzar i les ombres*.

La vocació docent de Maria Aurèlia Capmany

La dura realitat d'una ciutat de la postguerra espanyola marcà, doncs, la primera feina com a docent de Capmany. I així es respira també a la novel·la des de l'inici:

«No he tornat més a Betúlia. Va unida a l'esclat de la pau, a l'angoixa d'aquells primers anys de pau, quan no sabies ben bé si t'havien pres l'aire per respirar o, pitjor encara, si ja no t'era necessari l'aire per respirar.» (*Betúlia*, p. 34)

La mateixa Capmany es va referir de manera entranyable i en diverses ocasions al seu pas per les aules de l'Albéniz.² Però si hi ha cap document que desvetlla de manera clarivident on neix la vocació docent de Capmany i com van ser aquells primers anys de professora a Badalona, aquest és l'entrevista que Montserrat Roig li va fer a la sèrie *Personatges*, emesa per RTVE l'any 1977. Roig s'hi refereix a la primera experiència docent de Capmany i li pregunta si volia reproduir el món que ella mateixa havia viscut d'infant a l'Institut-Escola de la Generalitat de Catalunya, una de les experiències vitals

que Capmany no es cansà mai de repetir —per activa i per passiva— que havia estat definitiva en la formació de la seva personalitat. Capmany respon de manera ràpida i espontània:

«Bé, primer de tot jo tenia un alt concepte dels mestres, i m'agradava molt a mi fer de mestra també, fer de professora de filosofia en una escola, perquè com jo havia tingut una gent de mestre que havia admirat molt, reproduir els personatges que havien estat els meus mestres em semblava magnífic. Imitar la Carme Serrallonga, en Ramon Aramon, en Ramon Esquerra, el doctor Estalella, l'Angeleta Ferrer, en fi, tot això era per mi uns ideals, per tant m'anava molt bé. Després vaig tenir la sort que vaig anar a parar a una escola a Badalona, deixada de la mà de Déu, perquè havia estat un institut nacional, però des de Madrid amb aquest sistema de quadricular la Península havien considerat que a deu quilòmetres de Barcelona no calia que hi hagués un institut, perquè com que a deu quilòmetres de Madrid no en calien, d'instituts, l'havien tret. Aleshores el municipi l'havia recuperat, i l'havia recuperat amb moltes dificultats econòmiques, de moment cobràvem i si cobràvem, cobràvem malament, però l'escola estava allà. I allà ningú em va dir com ho havia de fer i jo vaig reproduir el món que havia viscut en aquella escola, i vaig passar-ho molt bé fent de professora.»

Efectivament, la fórmula més eficaç que trobà el franquisme per esborrar qualsevol indici de la República passada fou la d'atacar el sistema educatiu. L'especial dedicació del govern republicà a l'ensenyament i a la renovació pedagògica del país converteix aquesta decisió en una de les accions més

programàtiques del nou règim. I, seguint aquesta política, Badalona quedà sense el seu centre oficial de segon ensenyament. Però la insistència dels pares —que no es resignaven a deixar viatjar els fills més d'una hora de tramvia per assistir a classes en algun dels instituts de Barcelona— davant el consistori badaloní possibilità una solució temporal per continuar impartint l'ensenyament en un centre municipal, gestionat amb l'ajut de les pròpies famílies i auspicat per l'Institut Verdguer de Barcelona, que validava les qualificacions i feia oficial el resultat de la feina feta a Badalona. De retruc, persones que no haurien tingut mai cabuda en el sistema oficial d'ensenyament, els professors depurats, en definitiva persones no disposades a combregar amb el nou règim, tingueren un lloc de treball al Colegio Municipal de Enseñanza Media Albéniz, i aquest fet contribuí decisivament a la creació d'un ambient distès i relaxat, fins al punt que en els primers cursos

Can Boscà Vell es convertí en l'institut dels nois. Un oasi de llibertat que contrastava amb la realitat grisa de la postguerra. Museu de Badalona. Arxiu d'imatges. Fotògraf: Jaume Sacasas

les classes eren mixtes. Però a partir del curs 1944-1945, i probablement a causa d'una inspecció inesperada —com apunta Joan Argenté—, la coeducació, que havia deixat de ser un dels valors educatius essencials segons el nou règim, es veié definitivament relegada, i nois i noies foren redistribuïts en dos edificis ben allunyats.

Els nois ocuparen la masia de Can Boscà Vell, a Bufalà, fins on es traslladava Capmany el primer curs, en substitució d'Amàlia Tineo, l'amiga de Salvador Espriu i Bartomeu Roselló Pòrcel, que passà a l'Institut Francès de Barcelona. Les noies al bell mig de la ciutat, a la Casa Agustí de Pep Ventura, que passà a anomenar-se com La Femenina en el particular argot d'alumnes i professors. I Capmany, a partir del curs 1945-1946 anava i venia d'un edifici a l'altre, travessant la ciutat per donar classe a nois i noies.

«La Femenina» on tenien lloc les trobades entre nois i noies propiciades pels professors. Museu de Badalona. Arxiu d'imatges. Fotògraf: Jaume Sacasas

Encara a l'entrevista de Montserrat Roig, davant la interpel·lació: «Què és per a tu fer de mestre?», Capmany respon sense vacil·lacions:

«Bé, per a mi ser mestre és estar en contacte amb l'alumne, és aconseguir un diàleg, tan clar com sigui possible, és satisfer les curiositats, jo recordo que en els meus cursos de filosofia es feia de tot, es llegien poemes, es feia teatre, es pintaven decorats, es feia una revista, tot això per mi és l'escola.»

El poeta Joan Argenté, un dels afortunats exalumnes, que mantingué una bona amistat amb l'exprofessora fins a la seva mort, coincideix en els fets a l'hora d'explicar-nos els records d'un marrec escanyolit de 13 anys, bocabadat davant l'arra-

Representació d'*El Fantasma de Canterville* d'Oscar Wilde (8-3-1952). Arxiu personal: Carme Pérez Arnau.

bassadora personalitat d'aquella jove Capmany de 26 anys.³ I d'igual manera es manifesten tots els exalumnes entrevistats per tal de realitzar l'exposició.⁴ Per tant, hem de creure que, com va afirmar Capmany, alumnes i professors van viure «en un difícil i assetjat oasi», que segons ella: «Només podia donar-se a Badalona».⁵

Si bé les ensenyances «oficials» es feien per separat, en dos edificis ben allunyats, per damunt de les rígides imposicions governamentals, i malgrat la distància física que separava nois i noies, sovint els nois acudien a La Femenina per realitzar activitats conjuntes, o organitzaven sortides que esdevienien un autèntic punt de trobada, on l'equip educatiu, en el qual hi havia Laura Guillemlé, Fernando Fernández Porras, mossèn Vives, Montserrat Falcó, el Sr. Solís i, en particular la Maria Aurèlia Capmany, autèntica animadora de les activitats extraescolars, se les saberen compondre per fer-los retrobar una vegada i altra per dur a terme les representacions teatrals amb què celebraven la festivitat de Sant Tomàs d'Aquino i altres activitats. Així, entre esports, danses tradicionals, visites culturals o excursions (Empúries, Poblet i Santes Creus, Roses, Cadaqués, els Cingles de Bertí, etc.) la coeducació tornava a ser un valor altament preuat pels alumnes, que frissaven per repetir aquestes estones de lleure i convivència.

Entre els records dels alumnes entrevistats se succeeixen les imatges de Capmany cosint vestits, entre bastidors, passejant de matí per la Rambla de Badalona després d'una nit de tempesta, visitant la catedral de Barcelona o a Dalt de la Vila, assistint a la tradicional processó de Dijous Sant. En un altre ordre de coses, els alumnes recorden que parlava sempre en català a les classes, i que quan s'havien d'anar a examinar a

Barcelona els deia amb certa sornegueria: «A veure, ara heu de parlar en castenallo». Que li agradaven sobremanera les sabates, que la van veure per primera vegada amb vestit jaqueta l'endemà d'haver guanyat el guardó literari més prestigiós del moment, el Joanot Martorell (1948), que alguna vegada, sempre al seu despatx, l'havien vist fumar, i fumava pursos! En general, arriben a la conclusió que va canviar la seva manera de veure el món i que era una dona avançada al seu temps, cinquanta anys avançada al seu temps, confessen especialment les alumnes que vivien entre la realitat del carrer i aquell oasi badaloní en què la Capmany els recomanava: «És més important saber francès, anglès i rus, que si se us trenca una beta sempre podreu fer-hi un nus.»

De fet, la implicació i la immersió de Capmany en l'ambient badaloní fou total —potser afavorida per una relació sentimental—, i d'aquella època data una de les experiències més innovadores del moment que augura la veritable vocació de Capmany, l'Agrupació de Teatre experimental «Tespis», amb seu al carrer de Sant Isidre, 17, la residència dels pares de Joan Argenté i on encara viu avui el poeta. Encara que fugissera, l'experiència comptà amb el seu propi manifest fundacional i arribà a representar amb un cert èxit —segons el mateix Argenté que n'era un dels membres fundadors— una obra avantguardista de Ramón Gómez de la Serna, *Escaleras*.

Entre 1944 i 1956 Capmany efectuà un petit parèntesi en la seva estada a Badalona, en què gaudí d'una beca de l'Institut Francès per assistir a un curs a la Sorbona de París, la qual cosa ha propiciat algun equívoc en la bibliografia.⁶ Però la versió dels exalumnes i la signatura de Capmany en els llibres

d'escolaritat, amb data de 1955 i 1956, no admet dubtes al respecte. Els dos darrers cursos, Capmany alternava ja la feina de Badalona amb les classes a l'escola Isabel de Villena de Barcelona, i d'aquí les famoses trobades entre alumnes de les dues escoles referides pels exalumnes. Però el curs 1956-57, «la senyoreta Capmany» —com l'anomenaven els alumnes a Badalona— deixà definitivament les aules de l'Albéniz per continuar amb la seva tasca docent a l'Isabel de Villena. Després vindrien l'Agrupació Dramàtica de Barcelona, l'Escola d'Art Dramàtic Adrià Gual i tants altres llocs on Capmany dugué a terme la seva pràctica docent, a contracorrent i sota el signe de la llibertat de pensament.

La ciutat literària: Betúlia, la construcció del mite

Els antics alumnes de Capmany recorden també haver escoltat en primícia algun dels fragments que la professora escrivia aprofitant el llarg viatge de tramvia que unia Badalona amb la capital. I la mateixa Capmany va confessar a les seves memòries haver escrit íntegrament una de les primeres novel·les, *Necessitem morir* (1947), en el trajecte cap a la feina. És cert que les primeres temptatives literàries de l'autora són coetànies a la seva feina de mestra a Badalona i, com bé sabem, la inexperiència de la narradora primer, i l'estricta mirada dels censors governamentals després, impediren l'èxit de les primeres novel·les.⁷ Per contra, *Betúlia* (1956), escrita entre 1952 i 1955, interrompuda per la mateixa raó que les classes a l'institut Albéniz, fou la novel·la que la consagrà definitivament per a la narrativa catalana. Paral·lelament, col·laborà en diverses publicacions periòdiques en l'àmbit de la resistència, com *Ariel* i *Raixa*, establí nombrosos contactes entre la intel·lectualitat catalana del moment, i la seva particularíssima relació amb Salvador Espriu, que esdevé el seu mentor literari.

Primera edició de *Betúlia*, en rústica, a la Biblioteca Selecta, 1956.

L'èxit de *Betúlia* està relacionat, en part, amb el ressò i l'escàndol que la novel·la provocà a la ciutat de Badalona. De fet, la indignació que demostra algun dels escrits de la premsa local de l'època ens fa pensar que el retrat que fa Capmany de la ciutat era prou aproximat perquè un sector de la classe benestant badalonina se sentís identificat amb la societat burgesa i provinciana de la novel·la, amb totes les seves misèries i els seus vicis més detestables. Capmany retrata una ciutat que s'engrandeix atida per les onades migratòries, però sense cap mena de previsió urbanística, amb la consegüent proliferació del barraquisme i les bosses de pobresa més extrema. El resultat és una realitat en la qual cohabitaven dos mons paral·lels que no s'arriben a trobar, perquè els més afavorits s'esforcen per continuar vivint com si res no hagués passat, ignorant la misèria que creix al seu voltant:

«No, nena maca. Tens una idea de la misèria molt betuliana, una cosa així com una ordenada i pudent dignitat. Però espera.

Esperar consistia a anar caminant, per un camí amb alguna casa de tant en tant que s'enfilava cap al Turó de Montigalà. [...]

—¿No sabies que una ciutat de barraques, una veritable ciutat, ha nascut aquí? Una ciutat monstruosa cavada dintre la terra. ¿I que els homes viuen sota la pols?» (*Betúlia*, p. 69-70)

L'articulista Pedro Puig replicà la Capmany tot interrogant-se sobre quina mena «d'obscur sentiments o ressentiments» havien dut l'autora a escriure tals «monsergas y chismorreos», i fins arribà a comparar el cas de Badalona amb Vic i Girona, referint-se al conegut cas de *Laura a la ciutat dels*

sants i a la versió del poema decadentista de Josep Carner sobre *Girona, la morta*. I, encara, fa una defensa a ultrança de la capacitat de la ciutat per assimilar la immigració:

«Porque, a pesar de todo, quizá la virtud más grande de Betúlia sea esa capacidad de asimilación para todo, para digerir literatura abstracta y para asimilar una inmigración constante que arranca del siglo pasado hasta nuestros días con los inmigrados del Sur y conservar un habla más pura —a pesar de lo que diga la novelista— que cualquier distrito de Barcelona.[...] La ciudad no ha ido al suburbio, es el suburbio que ha ido a la ciudad y también lo está asimilando. La fatalidad geográfica y el progreso han hecho de aquella villa marinera de casas albas, que un poeta llamó un día la perla de levante, una ciudad industrial y dinámica, sin perder por eso su carácter.»⁸

Llibre d'escolaritat signat per Capmany el maig de 1956, conservat a l'Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Badalona, entre altres documents del Colegio Municipal de Enseñanza Media "Albéniz".

En realitat Pedro Puig no sembla tenir cap dubte quant a la identitat de la ciutat que apareix a la novel·la, perquè es refereix a Badalona com *Betúlia* acceptant així el retrat, de manera que no tan sols donava la raó a la novel·lista admetent que hi havia un problema, sinó que afegia, a més, l'eterna rivalitat local amb la capital barcelonina. D'altra banda, el problema no era exclusiu de Badalona, el tenien també moltes altres ciutats de l'actual àrea metropolitana, però el que sí era exclusiu i Capmany converteix molt bé en matèria novel·lística, és la particular manera dels badalonins d'enfrontar-se, o millor dit, de no enfrontar-se amb la nova situació generada per la immigració.

Contrariant les crítiques de l'època, cal adduir en favor de la novel·la que no retrata únicament els aspectes més negatius de la ciutat, perquè *Betúlia* està plena de fragments descriptius que evocuen la bellesa d'un paisatge que impregnà les retines de l'autora, sovint els passatges més lírics i intensos i els que denoten les possibilitats narratives d'una escriptora jove:

«Des de Bufalà es veia el mar, a l'altre cantó del Turó, cap a Barcelona, es veia el poblat de l'Esperança, del qual m'havia parlat Ció alguna vegada. Havíem arribat a dalt del petit turó, on hi havien quatre pins escanyolits, no sé com nascuts en la terra resseca. Amb tot feien olor, aquella olor densa dels pins a les tardes d'estiu. I no em vaig poder sostreure al pensament que tota la meua vida estava lligada a aquelles olors de pins, de mar, de sorra voleiadissa, i als sorolls també, el xiular del tren com un crit fet de tristesa i d'alliberament, i el cant de les cigales.» (*Betúlia*, p. 187)

Segurament són aquests els fragments més verídics i literals del relat, encara que no deixa de ser colpidor la reacció dels exalumnes de Capmany davant d'alguns passatges de la novel·la que responen a fets viscuts per ells en la seva etapa escolar a l'Albéniz:

«Em parlà d'un temporal, d'un meravellós temporal que ella recordava com la cosa més bella del món. Encara anava a l'Institut i tots els nois i noies de classe s'havien llançat riera avall per veure com el mar rebotia les barques contra les cases de la Rambla. Van arribar per la riera d'en Jornet amb aigua fins a genoll i tota la Rambla de Santa Madrona era un mar amb ones i tot.» (*Betúlia*, p. 51)

Amb tot, una novel·la és sempre una novel·la, és a dir, ficció, encara que prengui una part de la seva matèria novel·lística de la realitat.

Però, i per què *Betúlia*? No podem obviar que Capmany jugà conscientment amb la similitud de la grafia romana que dona nom als orígens de Badalona, la romana *Baetulo*. Però fóra un error ignorar que Capmany es va llicenciar en filosofia, la seva relació amb Xabier Zubiri, i que esdevingué ajudant de càtedra del doctor Font i Puig, feina que abandonà voluntàriament, perquè la universitat de l'època l'avorria sobiranament. Si a més hi afegim a això la influència espriuana d'aquesta etapa de Capmany és fa més que necessari, obligatori, recórrer al mite. El mite com a categoria útil i exemplificadora per combatre els vicis i les actituds punibles, alhora que per mostrar el camí a seguir i les accions virtuoses dignes d'imitar. I tot plegat ens du a un text bíblic, *El llibre de Judit*, en què una dona apareix per

primera vegada com la salvadora del poble d'Israel. Judit era una vídua virtuosa que vivia al petit poble de Betúlia, assetjat per les tropes del rei de Babilònia, Nabucodonosor. I davant la incapacitat dels homes del seu poble, es proposa passar a l'acció. Es perfuma i es vesteix amb les millors gales i s'arriba fins al campament de l'exèrcit invasor, on gràcies a la seva bellesa sedueix Holofernes, cap de les tropes, i després d'embriagar-lo li talla el cap perquè els homes de Betúlia l'exhibeixin d'estendard per fer fugir les tropes enemigues.

Capmany no retrata en la seva novel·la cap model de virtut, fins i tot la bibliotecària protagonista, que és també una narradora en primera persona, protagonitza una fugida final més que dubtosa. Però el que sí recull Capmany és la situació d'assetjament que vivia la bíblica Betúlia, amb un ambient asfixiant que assimila, a la manera més espriuana, un paral·lelisme entre vençuts i vencedors, el poble jueu o el poble català, sotmès als designis dels vencedors del nou règim. Un fet que la censura de l'època obvià inexplicablement, més encara si tenim en compte el precedent espriuà de *Primera història d'Ester*.

Malgrat que *Betúlia* no ens ofereix la imatge d'una heroïna a l'estil bíblic, sí que en recull l'esperit del valor de les dones, i és un autèntic mosaic coral de figures i caràcters femenins, la Ció, la Rut, la Cèlia o la tieta Adelina, que serveix a Capmany per plasmar la seva opinió quant a la situació de la dona, i que anticipa la Capmany més progressista i la lluitadora feminista d'anys posteriors:

«La tieta Adelina no solia contradir mai el meu pare.
A mi m'havia semblat entreveure en aquella resignada

indiferència davant les afirmacions del meu pare o del meu avi un cert menyspreu; potser només hi havia aquell acatament, aquella acceptació de l'autoritat masculina que les dones de la meua generació no hem heretat.» (*Betúlia*, p. 250)

El temps ha col·locat *Betúlia* al lloc que li pertoca, i si bé no podem considerar-la com a cim de la narrativa de Capmany, sí que cal, per justícia, contextualitzar-la, reconèixer l'esforç de l'autora per trobar un camí literari personal i conferir-li el

valor d'una peça que marca una clara inflexió en la seva narrativa. De fet, Capmany es va referir a *Betúlia* «com la meua primera novel·la ben meua, vull dir la novel·la en la que jo em trobava ja a les portes del que entenc que és la forma de narrar que em plau.»⁹

A més, entre els mèrits d'aquesta novel·la primerenca, hi ha la fortuna d'haver-se convertit, potser sense que la mateixa Capmany ho pretengués, en l'inici del mite literari de Betúlia, en tant que altres escriptors han pres com a matèria literària la mateixa

L'exposició a l'Espai Betúlia. Centre Cultural de la Paraula i les Lletres.

ciutat, i fins alguns s'hi refereixen acceptant-ne el nom i tot, com passa en *Els silencis de Betúlia* de Jordi Font-Agustí.

Per a alguns badalonins, però, *Betúlia* ha esdevingut molt més que una simple novel·la, és el record d'una dona, la coneixença de la qual esdevingué una experiència vital que no vacil·len a confessar que «els canvià la vida». Per això, les exalumnes ja formades fundaren una escola per traslladar les ensenyances rebudes i a l'hora de posar-li nom tampoc dubtaren, *Betúlia*. I periòdicament els badalonins reten homenatge a la memòria d'aquella escriptora que volgué conviure amb ells, i que molts anys després del seu pas per la ciutat, tornava i tornava, ara com a jurat d'un premi literari a Sant Josep, com a organitzadora d'una obra de teatre de Salvador Espriu a l'Orfeó Badaloní, per participar en un homenatge a Pompeu Fabra, acompanyant Rafael Alberti, com a escriptora del mes, o simplement per visitar els amics que hi va deixar i la ciutat, perquè la Maria Aurèlia Capmany sentia també Badalona —així ho va manifestar més d'una vegada— com la seva ciutat.

Notes

1. Maria Aurèlia Capmany. «Badalona des de Betúlia», *Carrer dels Arbres*, 26, Museu de Badalona, 1982, p. 9-10.
2. Per exemple, Maria Aurèlia Capmany. «Badalona en el meu record», *Revista de Badalona*, 21.4.1978, p. 15, i *Mala memòria*, Planeta, 1987
3. Joan Argenté. «A la manera d'un record i memòria», dins *Un lloc entre els vius. Homenatge a Maria Aurèlia Capmany*, PSC, 1982, p. 14-15; i «Maria Aurèlia Capmany, mestra a

Badalona», dins *Maria Aurèlia Capmany i Farnés (1918-1991)*, Ajuntament de Barcelona, 1992, p. 41-48.

4. Maria Aurèlia Capmany. «Badalona en el meu record», *art.cit.*
5. Aprofitem l'avinentesa per donar les gràcies a Joan Argenté, Teresa Batlle, Joan Blanch, Carme Colomé, Montserrat Costa Batlle, Marta Estruch, Jordi Garriga, Carme Pérez Arnau, Conxita Planas, Adela Serrano i Marta Soler.
6. Tant Marta Pessarrodona, *Maria Aurèlia Capmany, un retrat*, (1996), com Agustí Pons, *Maria Aurèlia Capmany. L'època d'una dona*, (2000), indiquen l'any 1953 com la data que posà fi a l'estada de Capmany com a professora a Badalona, un error que es repeteix constantment a la bibliografia.
7. Capmany presentà la seva primera novel·la a la primera edició del Joanot Martorell (1947), i va quedar finalista, encara que la novel·la no arribà a publicar-se fins al 1952 i, l'any següent, repeteix amb *El cel no és transparent*, que malgrat endur-se el premi no arribarà a editar-se fins al 1963 i amb el títol de *La pluja als vidres*, després d'un llarg i laboriós treball de depuració per salvar la censura.
8. Pedro Puig Mans, «Tremendismo literario "BETULIA"», *Revista de Badalona*, 19.1.1957, p. 3.
9. Maria Aurèlia Capmany, «Badalona des de Betúlia», *art. cit.* p. 10.